

1η διάλεξη

Ελληνική παλαιογραφία: έκταση και όρια

Περιεχόμενο μαθήματος

- Εξέταση της εξέλιξης της γραφής από τη μεγαλογράμματη στη μικρογράμματη και της μορφής των γραμμάτων του αλφαβήτου.
- Ανάλυση συμπλεγμάτων, βραχυγραφιών, nomina sacra και χρήση σημειωμάτων ως πηγών για την εξαγωγή δεδομένων ποικίλης φύσεως
- Μελέτη, έκδοση και αξιοποίηση εγγράφων ως βασικών πηγών πληροφόρησης
- Ανάδειξη αυτοκρατορικών εγγράφων ως μέσου ανάδειξης της πολιτικής θεωρίας των Βυζαντινών

Στόχοι μαθήματος

- Επιδιώκεται οι φοιτητές να είναι σε θέση να διαβάζουν και να μεταγράφουν κείμενα από βυζαντινά χειρόγραφα και έγγραφα.
- Επιπρόσθετος στόχος είναι η αξιοποίηση των κωδικογραφικών σημειωμάτων ως πηγών άντλησης ποικίλων δεδομένων για τον ιστορικό, πολιτικό και πνευματικό βίο του Βυζαντίου.
- Στοχεύουμε στο να μπορούν οι φοιτητές να διαβάσουν, να εκδώσουν και να σχολιάσουν ιστορικοφιλολογικά το περιεχόμενο βυζαντινών εγγράφων.
- Παράλληλα, με το πέρας των μαθημάτων οι φοιτητές πρέπει να είναι σε θέση να διακρίνουν τα έγγραφα σε επιμέρους κατηγορίες (αυτοκρατορικά, πατριαρχικά, κτλπ) καθώς και να γνωρίζουν τους αξιωματούχους και λογίους που ήταν επιφορτισμένοι με τη συγγραφή τους (νοτάριοι, ταβουλάριοι, χαρτουλάριοι, γραμματικοί, καλλιγράφοι).

Κυρίως μέρος διάλεξης

- **Παλαιογραφία** (παλαιός+γραφή): αντικείμενό της οι αρχαίες γραφές στις διάφορες μορφές της εξέλιξής τους ανά τους αιώνες. Βάσει της ετυμολογίας του όρου: θα έπρεπε να περιλαμβάνει ολόκληρη την ιστορία της γραφής (πεδίο έρευνας: γραμμική Β' (15^{ος} αι. π.Χ.)-επικράτηση της τυπογραφίας στην περίοδο της Αναγέννησης). **Ελληνική παλαιογραφία**: μελέτη της ιστορίας της ελληνικής αλφαβητικής γραφής (από μαρτυρίες σε επιγραφές, όστρακα και παπύρους έως τους κώδικες των πρόσφατων χρόνων). Στόχος παλαιογραφίας: χρονολόγηση και ανεύρεση τόπου παραγωγής του κάθε χειρογράφου σε

συνάρτηση με την κωδικολογία, η οποία μελετά την υλική πλευρά της κατασκευής των βιβλίων.

- Ποικιλία υλικού γραφής, μεταβολές καλλιγραφικής τεχνικής και διαφορές εποχών στις οποίες εντάσσονται τα γραπτά μνημεία: διάκριση σε επιγραφική, διπλωματική, παλαιογραφία και παπυρολογία. Καθένας από αυτούς τους κλάδους έχει ξεχωριστό πεδίο έρευνας.
- **Επιγραφική:** ο αρχαιότερος κλάδος. Αντικείμενο μελέτης οι πάνω από 150.000 σωζόμενες επιγραφές σε πέτρα, μέταλλο ή άλλη σκληρή ύλη. 16^{ος} αι.: κωδικοποίηση μεθόδων επιγραφικής, όμως: ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης ανατρέχουν σε επιγραφές για να τεκμηριώσουν ιστορικά γεγονότα.
- **Διπλωματική:** ανάγνωση και κριτική των «διπλωμάτων», δηλαδή των αρχειακών και όλων των δημόσιων και ιδιωτικών εγγράφων που κατά το χρόνο σύνταξής τους εξυπηρετούσαν νομικούς σκοπούς και πρακτικές και άμεσες περιστάσεις. Θεμελίωση κανόνων έρευνας και ιστορικής κριτικής στη διπλωματική: Jean Mabillon. Στο έργο του *De re diplomatica* (τυπ. Παρίσι 1861) αφιέρωσε το τέταρτο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου και όλο το πέμπτο βιβλίο στη μελέτη της λατινικής γραφής. Δίνει δευτερεύουσα θέση στη μελέτη της γραφής, τη θεωρεί βοήθημα στην ανάγνωση εγγράφων, που είναι το κεντρικό αντικείμενο μελέτης της διπλωματικής.
- **Ελληνική παλαιογραφία:** μελέτη της γραφής των χειρόγραφων κωδίκων που σώθηκαν ως τις μέρες μας, σε περγαμηνή και αργότερα σε χαρτί, και ανάγονται στη χρονική περίοδο που ξεκινάει από τον 4^ο αι. μ.Χ. (επικράτηση κώδικα ως βασικού μέσου παρουσίασης κειμένου) και καταλήγει στην ύστερη Αναγέννηση (τέλη 16^{ου} αι.). Πρόκειται για ιστορική επιστήμη, η οποία έχει σχέση και με τη φιλολογία. Το όνομα σε αυτή την επιστήμη δόθηκε από τον Βενεδικτίνο μοναχό Bernard de Montfaucon (1655-1741) στο έργο του *Paleographia graeca* (τυπ. 1708). Μελέτη καταγωγής και ιστορίας ελληνικού αλφαβήτου, εξέταση εξέλιξης των γραμμάτων της μεγαλογράμματης και της μικρογράμματης γραφής, συνεξέταση ταχυγραφικών σημείων, δημοσίευση καταλόγων χρονολογημένων κωδίκων. Μετέγραψε τα βιβλιογραφικά σημειώματα αντιγραφέων, καθιερώνοντας τα πρώτα ουσιαστικά κριτήρια για τη διάκριση των γραφών και τη χρονολόγησή τους.
- **Παπυρολογία:** νεώτερη επιστήμη. Αντικείμενο η ανάγνωση και η μελέτη του τεράστιου αριθμού παπύρων που διαθέτουμε σήμερα.
- Η διάκριση ανάμεσα στις παραπάνω επιστήμες είναι συμβατική. Κοινό σημείο η αποκρυπτογράφηση μιας αρχαίας γραφής. Όλες προϋποθέτουν την

παρουσία ενός παλαιογράφου (= μελετητή που ξέρει να διαβάζει την ελληνική γραφή, σε οποιαδήποτε ύλη και με οποιαδήποτε μορφή και αν είναι γραμμένη).

- Αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε αυτές τις επιστήμες: συχνές. Αλληλοδανεισμός συμπερασμάτων και μεθόδων: αδιάκοπος, το φαινόμενο της γραφής σε μια ενιαία ιστορική περίοδο είναι τις περισσότερες φορές ενιαίο.
- **Κωδικολογία:** Ο Montfaucon εξέτασε και τις συνθήκες δημιουργίας και τον τόπο προέλευσης πολλών κωδίκων. Αντιγραφή κειμένου: δυνατή μόνο αν υπάρχει ένα άτομο ικανό να γράφει και αν είναι εύκολο να βρεθεί ένα αρχέτυπο ή έστω ένα αντίγραφο από το οποίο θα γίνει η αντιγραφή.
- Γνώση χρόνου και τόπου σύνθεσης ενός χειρογράφου: διερεύνηση πολιτιστικών ενδιαφερόντων της εποχής και καθορισμός φιλολογικής αξίας του χειρογράφου.
- Δεν είναι πάντοτε δυνατό να εξιχνιάσουμε το κίνητρο πίσω από τη σύνθεση ενός κώδικα. Τα χειρόγραφα δεν ήταν απλώς πολύτιμα αντικείμενα μουσείου. Γράφονταν γιατί προκαλούσαν πολιτιστικό ενδιαφέρον και επειδή υπήρχαν άτομα που μπορούσαν να τα διαβάσουν και να τα μελετήσουν. Σκοπός σύνταξης εγγράφων: μαρτυρία για σύγχρονους και μεταγενέστερους της έκδοσης ενός νόμου, της παραχώρησης ενός προνομίου και της απόκτησης ενός δικαιώματος. Μελέτη γραπτού κειμένου: σε συνάρτηση με το περιβάλλον στο οποίο δημιουργήθηκε, έπειτα με τον χρόνο σύνθεσης και εντέλει ως μέσο διάδοσης του πολιτισμού.
- Όρος «κωδικολογία»: ανήκει στον Dain. Αυτόνομη επιστήμη, παράπλευρη με την παλαιογραφία. Αντικείμενο η μελέτη της ιστορίας και της παράδοσης των χειρογράφων και όλων των προβλημάτων που σχετίζονται με την καταλογογράφηση και τη συντήρησή τους.
- Εξέταση χειρογράφων: δεν αρκεί μόνο η μελέτη των φύλλων που ενδιαφέρουν έναν ερευνητή, ούτε η μελέτη τους μέσω μικροφίλμ ή φωτογραφιών. Απαιτείται η μελέτη του συνόλου του κώδικα, η οποία πρέπει να συνοδεύεται από μια *in situ* εξέταση του χειρογράφου.
- Μελέτες Mabillon και Montfaucon: εκκίνησαν το ενδιαφέρον ερευνητών, τέλη 17^{ου} και 18^{ου} αι.: δημοσίευση κειμένων συνοδευόμενων από πανομοιότυπα και καταλόγων ελληνικών χειρογράφων μεγάλων βιβλιοθηκών (Βιέννη, Βενετία, Τορίνο, Φλωρεντία). Έργο Montfaucon: το βασικό εγχειρίδιο ελληνικής παλαιογραφίας για πάνω από ενάμιση αιώνα. Ανάγκη νέων κριτικών εκδόσεων, μελέτη ιστορικών πηγών, ενδιαφέρον για τις μεταβολές ιστορικών και φιλολογικών έργων διά μέσω των αιώνων, ανάγκη για ορθή παράδοση

των κειμένων στα χειρόγραφα, αναγκαιότητα προσδιορισμού χρονολογίας και τόπου σύνθεσης χειρογράφων: συνετέλεσαν στη βελτίωση των μεθόδων μελέτης και έρευνας και προκάλεσαν την έκδοση ειδικών εγχειριδίων παλαιογραφίας.